

Historicističke i secesijske poslovne palače u Rijeci

Sergo, Eni

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:047275>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci

Odsjek za povijest umjetnosti

Historicističke i secesijske poslovne palače u Rijeci

završni rad

Preddiplomski studij povijesti umjetnosti i hrvatskog jezika i književnosti

Mentor: dr. sc. Julija Lozzi-Barković

Student: Eni Sergio

Rijeka, 6. rujna 2020.

Sadržaj

Sažetak	3
Ključne riječi:	3
1. Uvod	4
2. Povijesni kontekst te stilske odlike historicizma i secesije	5
2.1. Odlike mađarskog historicizma i secesije	6
3. Riječke poslovne palače	7
3.1. Riječki povijesni kontekst	7
3.2. Rijeka pod mađarskim utjecajem	9
3.3. Neorenesansne palače.....	10
3.4. Duh bečkog Ringa	15
3.5. Riječki arhitekti	16
3.6. Secesijske palače	18
4. Zaključak	21
5. Popis literature.....	23
6. Popis internetskih izvora	23
7. Popis slikovnih priloga.....	24

Sažetak

Tema ovoga rada su državne i poslovne palače koje su građene u Rijeci tijekom druge polovice 19. i početkom 20. stoljeća. Povijesno-umjetnički to je razdoblje u kojem prevladavaju historicizam i secesija. Rad započinje uvodom u povijesni kontekst grada Rijeke te se nastavlja opisom općih stilskih odrednica historicizma i secesije. Poblježe su opisane odrednice ovih umjetničkih razdoblja u tadašnjoj Mađarskoj i Budimpešti budući da su mađarska arhitektura i arhitekti izvršili veliki utjecaj na riječku arhitekturu. Glavnina rada bavi se analizom oblikovanja odabranih građevina. Pri opisivanju primjera naglasak je stavljen na uzore koji se preuzimani pri projektiranju pojedinih građevina. Osim mađarskih, primijećeni su talijanski te bečki utjecaji.

Ključne riječi: poslovne palače, Rijeka, historicizam, secesija, mađarski utjecaji, stilske odlike

1. Uvod

Rijeka je grad s bogatom poviješću koji svoje korijene vuče još iz rimskog doba. Zakopane pod centrom grada nalaze se dokazi o postojanju naselja još početkom naše ere. Iako je rimsko naselje Tarsatica s vremenom uništeno, na njegovim je temeljima izrastao novi srednjovjekovni grad opasan zidinama i kulama. Nagli procvat Rijeka doživljava kad je 1719. godine proglašena slobodnom lukom. Šezdesetak godina kasnije grad se razvija i privlači mnoge strance pa se javlja potreba za širenjem urbanog prostora i adekvatnim povezivanjem novih dijelova sa Starim gradom. Rijeka stoga 1780. godine od cara Josipa II. dobiva dopuštenje da sruši svoje srednjovjekovne bedeme čime je omogućen daljnji rast grada – naselje se širi prema zapadu gdje se gradi Tvornica šećera; rušenje zidina oko Starog grada omogućilo je izgradnju i uređenje Korza; uz Rječinu se razvijaju industrijska postrojenja – mlinovi i kasnije tvornice. Velik je dio modernoga grada izgrađen nešto kasnije, tijekom 19. stoljeća, kada je Rijeka potpala pod mađarsku upravu pa se razvija kao jedina mađarska izvozna luka. Industrijski je procvat grada najjači upravo tijekom druge polovice 19. stoljeća kada u Rijeci djeluju mnogobrojne tvornice.

U tom razdoblju snažne industrijalizacije, razvoja luke i pomorstva, priljeva stanovništva te urbanističkog razvoja, a sve to pod mađarskom upravom, Rijeka dobiva neke od najreprezentativnijih građevina koje krasi grad još i dan danas. Poslovne palače građene tijekom zadnjih desetljeća 19. stoljeća stoje kao materijalni dokaz procvata Rijeke u tom razdoblju. Tema ovoga rada biti će upravo zgrade sagrađene za potrebe državnih službi u umjetničkom razdoblju historicizma i secesije, a budući da su one nastajale u vrijeme kad se Rijeka nalazila pod čvrstom mađarskom upravom naglasak će biti stavljen na utjecaje kojima su arhitekti bili izloženi pri projektiranju poslovnih palača. Mnogi su projekti bili povjereni stranim arhitektima iako su se ponekad kao autori izdvojili i domaći arhitekti. Unatoč prevlasti budimpeštanskim utjecaja, u arhitekturi Rijeke 19. stoljeća, kao u pomorskom gradu na sjecištu različitih europskih kultura, moguće je pronaći i bečke te talijanske utjecaje.

2. Povijesni kontekst te stilske odlike historicizma i secesije

Kao i svako povijesno-umjetničko razdoblje, historicizam se teško može vremenski točno odrediti. Uže, historicizam obuhvaća drugu polovicu 19. stoljeća.¹ Šire se historicizam može omeđiti Francuskom revolucijom 1789. godine te pojavom moderne tijekom Prvog svjetskog rata – to znači da se u svojim začecima miješa s klasicizmom dok početkom 20. stoljeća supostoji sa secesijom i modernom.² Budući da se u različitim dijelovima Europe historicizam javlja u različitim varijacijama, njegova se podjela na podrazdoblja također razlikuje od jedne zemlje do druge. Tako se primjerice bečki historicizam dijeli na romantični, strogi i kasni, dok se zagrebački opisuje kao romantični rani, zreli i kasni historicizam.³

Tijekom 19. stoljeća društvo se mijenja – razvija se znanstvena misao i humanističke znanosti; dolazi do industrijalizacije a s njome i do razvoja gradova te jačanja građanstva. Mijenja se politička slika Europe; rascjepkani teritoriji Italije i Njemačke ujedinjuju se u cjelovite države te traže odgovarajuće stilove kojima će ostvariti prostornu identifikaciju. S naglim razvojem gradova javlja se potreba za novim urbanističkim i arhitektonskim rješenjima. Arhitekti se okreću prethodnim stilskim razdobljima: poznate elemente prilagođavaju novom vremenu i novim tehnikama. Zahvaljujući novim tehnikama gradnje i konstrukcije među koje se ubrajaju lijevano željezo, a nešto kasnije čelik i beton, unutrašnjost i pročelje zgrade nisu više ovisni jedno o drugome. Bogatstvo ukrasnih elemenata pročelja ovisi sada o namjeni zgrade i novčanim mogućnostima naručitelja, dok se unutrašnjost sve više osamostaljuje.

Zanimanje za prošlost bilo je ključno za razvitak historicizma – njegovi temelji počivaju na razmišljanjima klasicizma i snažnom interesu za grčku i rimsku arhitekturu. S druge strane, Njemačka i Francuska okreću se gotičkom razdoblju. Pri projektiranju urbanistički naglašenih zgrada arhitekti posežu za stilskim elementima renesanse i baroka te, ponekad, klasicizma. Tijekom romantičarskog historicizma kao inspiracija arhitektima najčešće služe romanika i gotika te renesansa i orijentalni stilovi dok se tijekom strogog historicizma projektanti okreću neorenesansi, klasičnim stilovima te baroku. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeća prevladava takozvani kasni historicizam čije su odlike neobarokni,

¹ MAROEVIĆ, IVO: Arhitektura histori(c)izma u: Arhitektura historicizma u Rijeci: 1845. – 1900. Arhitektura i urbanizam, zbornik radova, Moderna galerija Rijeka – muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka, 2002., str. 12.

² historicizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25760> (pristupljeno 11. 5. 2020.)

³ MAROEVIĆ (bilj. 1), str. 30.

neorokoko te čak secesijski elementi. Kao što je već spomenuto izbor elemenata određenog povijesnog stila ovisio je o brojnim čimbenicima.

Secesiju je kao umjetničko razdoblje još teže definirati. Javlja se na prijelazu 19. i 20. stoljeća, a nestaje s početkom Prvog svjetskog rata. Ono što onemogućava njezino čvrsto definiranje je broj pravaca i smjerova u kojima se ostvaruje, od kojih svaki nosi vlastito ime. U Engleskoj je to *Modern Style*, u Belgiji *Art Nouveau*, u Njemačkoj *Veldesche Stil* ili pak *Jugendstil*. Unatoč razlikama, ovo je mnoštvo pravaca svrstano pod zajednički naziv – secesija – jer postoje elementi koji ih povezuju. Elegancija zakrivljenih linije, biljni i cvjetni motivi ili pak čista geometrizacija te upotreba narodnih elemenata tek su neki od njih.

2.1. Odlike mađarskog historicizma i secesije

Za razliku od Zapadne Europe gdje se na historicizam gledalo kao na vraćanje starijim stilskim razdobljima, u Srednjoj Europi historicistički je stil upotrebljavan kao sredstvo izgradnje suvremenih gradova.⁴ Elementi različitih povijesnih stilova – klasični, gotički, renesansni, barokni – odabirani su ovisno o namjeni i važnosti novih građevina. Narodna komponenta također igra ulogu; primjerice neogotika se smatrala njemačkim nacionalnim stilom pa se već samim odabirom ovoga stila prenosila određena poruka. I dok se neogotika često koristi pri dizajniranju crkava, državne su zgrade i najamne kuće podizane u neorenesansnom stilu koji je bolje odgovarao zahtjevima novog vremena.

Područje Srednje Europe svojim se stilskim karakteristikama razlikovalo od ostatka kontinenta i na prijelazu stoljeća kada se javlja novi umjetnički stil – secesija. Unatoč tome, mnogi utjecaji pa i arhitekti u Mađarsku dolaze upravo iz inozemstva. Studij na Tehničkom fakultetu u Budimpešti mnogi su smatrali konzervativnim pa se arhitekti često nastavljaju školovati u Beču, Berlinu, Zürichu, Münchenu pa i Parizu.⁵ Važan za probijanje novog, secesijskog stila bio je arhitekt Ödön Lechner. Nakon studija u Berlinu neko je vrijeme proveo u Francuskoj, a iskustva koja ondje stječe potiču ga na potragu za jedinstvenim mađarskim stilom. Tijekom 90-ih godina 19. stoljeća dolazi u sukob s konzervativnim strujanjima te se oko njega počinju okupljati arhitekti sličnoga stava. Ova nova škola ima puno više uspjeha u gradovima gdje su gradonačelnici i arhitektonski uredi prihvaćali novi stil. Grupa Mladih također je bila bitna za razvoj mađarskog stila – njezini su članovi svoje

⁴ MAROEVIĆ (bilj. 1), str. 28.

⁵ HADIK, ANDRÁS: Secesijsko graditeljstvo Mađarske u: Arhitektura secesije u Rijeci: Arhitektura i urbanizam početka 20. stoljeća, 1900. – 1925., Moderna galerija Rijeka, Rijeka, 2007., str. 32.

školovanje započeli na budimpeštanskom Tehničkom fakultetu, ali su svoj stil oblikovali pod utjecajem finske i engleske arhitekture. Inspiraciju su također pronalazili putujući mađarskom zemljom proučavajući narodno graditeljstvo.

Situacija u Hrvatskoj usko je vezana uz onu u Srednjoj Europi budući da se tadašnji hrvatski prostor nalazio u sastavu Austro-ugarske. Dalmacija i Istra su nagodbom iz 1867. pripale Austriji dok se Hrvatska sa Slavonijom našla pod upravom Mađarske. Njihov odnos dodatno je definiran nagodbom nastalom godinu dana kasnije pri čemu je Mađarska preuzela i direktnu upravu nad Rijekom s namjerom da je učini svojom glavnom izvoznom lukom. Ova teritorijska podjela odredila je i izvor utjecaja. Kao što je već rečeno, druga polovica 19. stoljeće vrijeme je razvitka industrije i rasta gradova od kojih mnogi ruše stare zidine te grade prema novim urbanističkim planovima. Istra i Dalmacija ugledale su se na arhitekturu Beča dok se ostatak Hrvatske kretao između bečkih i peštanskih utjecaja. Rijeka je naravno pod mađarskom upravom bila pod direktnim utjecajem peštanske arhitekture. Osobito je povoljan za razvoj Rijeke bio mađarski kapital koji je država ulagala u Rijeku kao svoju jedinu luku. Tijekom historicizma se kao razdoblja izgradnje gradova najčešće grade stambene i najamne zgrade, no u Rijeci su izgrađene i brojne palače za potrebe različitih državnih ustanova – zgrade uprava željeznica i luke, banke te Guvernerova palača kao vrhunac historicističke gradnje ovog razdoblja u Rijeci.

3. Riječke poslovne palače

3.1. Riječki povijesni kontekst

Povijesno razdoblje definirano kao vrijeme u kojem prevladavaju umjetnički stilovi historicizma i secesije ujedno je i veoma važno povijesno doba za grad Rijeku. Složena politička situacija i snažan industrijski razvoj obilježavaju Rijeku u drugoj polovici 19. te na prijelazu u 20. stoljeće. Nagodbom iz 1867. uređeni su odnosi između tadašnje Austrije, Mađarske i Hrvatske. Hrvatska je time zadržala određeni stupanj samostalnosti, ali grad Rijeka nije. Famoznom "riječkom krpicom" Rijeka je potpala direktno pod mađarsku upravu čime su dodatno povećane ugarsko-hrvatske tenzije. Ugarska je time dobila svoju glavnu izvoznu luku i sukladno tome ugarske su vlasti ulagale kako u razvitak gradske industrije tako i u ceste i željeznice koje će povezivati Rijeku s njezinim zaleđem. Unatoč mađarskim, hrvatskim pa kasnije i talijanskim pretenzijama na riječko područje, Rijeka je doista bila

corpus separatum, a njezini građani više zainteresirani za gospodarsku nego političku situaciju.

Rijeka se u drugoj polovici 19. stoljeća razvija kao snažna trgovačka luka, a njezini se građani bave pretežito pomorstvom, brodogradnjom i trgovinom. Osim prirodne okrenutosti moru, u Rijeci se razvija i snažna industrija. U gradu krajem stoljeća djeluju Tvornica cigareta Tabakera, Tvornica papira, Tvornica čokolade i bombona, Ljuštionica riže, Rafinerija nafte, Tvornica likera, zatim Tvornica torpeda, Tvornica drvene ambalaže i parketa te dvije tvornice ulja.⁶ Snažna industrijalizacija utjecala je dakako na razvoj grada i njegove stanovnike. Broj građana narastao je na pedeset tisuća, a s rastom broja stanovnika te snažnom industrijom i pomorstvom javlja se potreba za novim zgradama. Mađarska nije samo ulagala u Rijeku kao u svoju luku već je, osobito krajem stoljeća, počela provoditi i snažnu mađarizaciju, stoga ne čudi da su se nove zgrade za potrebe državnih tijela gradile prema mađarskim modelima. U Rijeci su stoga bili prisutni brojni mađarski, ali i bečki arhitekti. Budimpešta je preko riječkog Gubernija nadzirala izgradnju državnih palača i škola, kolodvora i zgrada za potreba pomorskih društava. Izdvaja se novi sloj građana, takozvani mađaroni, koji drže gradsku vlast u svojim rukama.

Politička i gospodarska situacija u Rijeci nije se mnogo promijenila s dolaskom novog stila na prijelazu stoljeća. Grad se nastavlja širiti pa se regulacijski planovi koje je Ignazije Rossi osmislio polovicom 19. stoljeća pokazuju kao nedostatni. Stoga je 1898. od Tehničkog ureda zatražen novi regulacijski plan, a na čelo projekta postavljen je inženjer Paolo Grassi. Ovim je planom uređena kako daljnja izgradnja Rijeke tako i uređenje postojećih prostora poput Starog grada i industrijskih zona. Predviđena je izgradnja novih naselja za priljev stanovništva – radnika i njihovih obitelji – na području Turnića, Podmurvica i Rujevice, dok su obronci Kozale i Belvedera bili rezervirani za elitnije građanstvo. Industrijske se pak zone nastavljaju razvijati uza samu luku te Rječinu (Ružičeva i Vodovodna ulica) šireći se na zapad sve do kolodvora. Za razliku od druge polovice 19. stoljeća kad su u historicističkom stilu grade mnoge državne palače, na prijelazu i na početku 20. stoljeća prevladava izgradnja mnogobrojnih stambenih višekatnica. Prvi koji su prihvatili nova strujanja bili su privatni naručitelji stambenih zgrada. Oni objekti građeni za potrebe administracijskih i državnih

⁶ LUKEŽIĆ, IRVIN: *Ars historica terrae fluminis ili riječki Gründerzeit* u: *Arhitektura historicizma u Rijeci: 1845. – 1900. Arhitektura i urbanizam, zbornik radova, Moderna galerija Rijeka – muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka, 2002.*, str. 50.

službi ostali su okrenuti talijanskim i mađarskim utjecajima te su građeni u monumentalnijem stilu.

3.2. Rijeka pod mađarskim utjecajem

U Rijeci je tijekom druge polovice 19. i na prijelazu u 20. stoljeće izgrađeno više reprezentativnih palača za potrebe državnih službi. Taj se novi oblik poslovnih palača u historicističkom stilu počinje razvijati tek u zadnjim desetljećima 19. stoljeća kada se zbog većeg opsega posla i više radnika počinju nadograđivati stambeno-poslovne zgrade. One se odlikuju smještajem poslovnih prostora u prizemlje i stambenih nad njih.⁷ U Rijeci se takve nove poslovne palače grade na mjestima jednako reprezentativnim i važnim kao što je i njihova namjena – to su prostori na Korzu i uza samu luku te povišeni brežuljci grada i njegovi trgovi. Na takvim se mjestima danas uzdižu palača nekadašnjeg Domoljubnog društva, Palazzo Modello te palača Pošte na Korzu, palača bivšeg Mirovinskog fonda, poslovno-stambena palača Gradske štedionice te palača Carinarnice i financije na prometnijim trgovima s obje strane Korza. Podignute uz obalu s fasadama koje se ogledaju u vodi stoje palače Pomorskog gubernija i brodarskog društva Adria, dok na povišenom brežuljku iznad centra grada stoji Guvernerova palača. Osim palače bivšeg Domoljubnog društva, koja je građena 1845. godine, sve su nabrojane palače nastale tijekom zadnja dva desetljeća 18. stoljeća. O snažnom mađarskom utjecaju na ove palače dovoljno govori činjenica da su njihovi arhitekti uglavnom bili Mađari. Budući da su upravne zgrade državnih službi podizane pod nadzorom vlasti iz Budimpešte ne čudi da su na tim projektima bili zaposleni mađarski arhitekti poput Ferenc Pfaffa, Antala Haynala, Alojosa Hauszmanna i drugih. Istovremeno, ambiciozni gradonačelnik Giovanni Ciotta pokušava Rijeku učiniti sličniju srednjoeuropskim gradovima te oko sebe okuplja krug talijanskih arhitekata (Izidor Vauching, Filibert Bazarig) kojima se pridružuju samostalni poduzetnici i domaći arhitekti koji su se školovali u Veneciji i Beču (Francesco Mattiassi, dr. Ivan Randić/Giovanni Randich, Mate Glavan).⁸

⁷ GLAVOČIĆ, DAINA: Poslovne palače u: Arhitektura historicizma u Rijeci: 1845. – 1900. Arhitektura i urbanizam, zbornik radova, Moderna galerija Rijeka – muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka, 2002. str. 196.

⁸ MATEJČIĆ, RADMILA: Kako čitati grad: Rijeka jučer, danas, peto izdanje, Rijeka, Naklada Kvarner, 2013. str. 392.

3.3. Neorenesansne palače

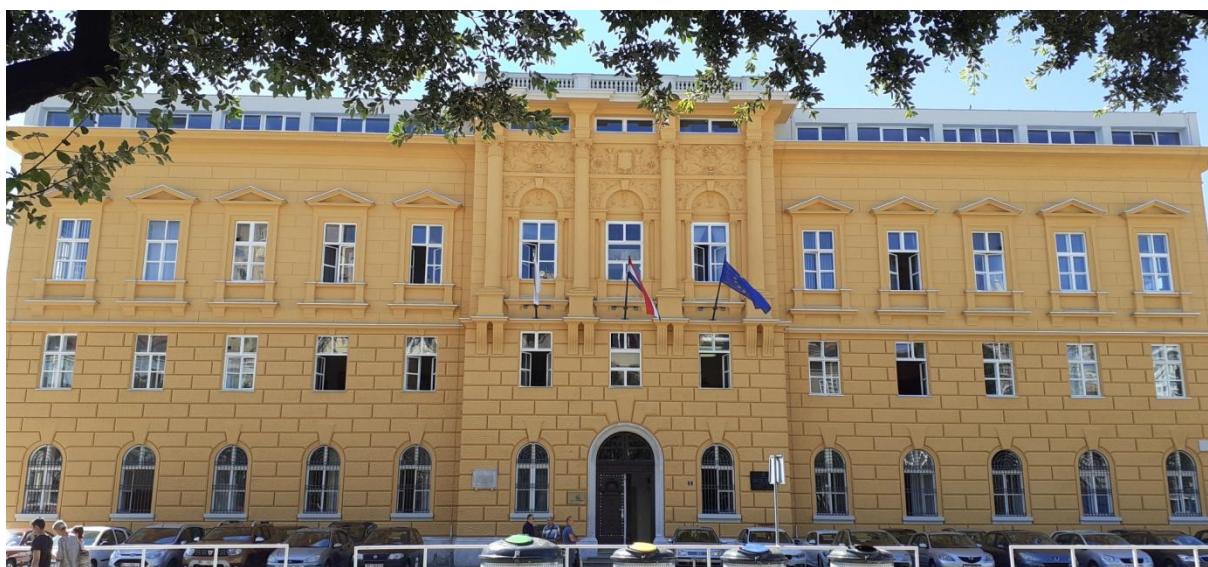
Već je ranije spomenuto kako su različiti elementi prijašnjih stilova odabirani ovisno o namjeni građevine koja je bila projektirana. Reprezentativnim zgradama koje su utjelovljivale mađarsku upravu nabolje je odgovarao neorenesansni stil sa svojom ozbiljnošću i elegantnošću. Tako su upravna zgrada Luke, bivša Carinarnica, zgrada Pošte te bivšeg Mirovinskog fonda i Guvernerova palača sve građene u neorenesansnom stilu.

Ulaganje u Rijeku kao mađarsku izveznu luku iziskivalo je i izgradnju objekta u kojem će biti smješteni uredi Kraljevskog ugarskog pomorskog gubernija. Sa svom potrebnom potporom mađarskog guvernera u Rijeci – grofa Âgostona Zichyja – podignuta je na rivi palača koja je trebala prihvatiti sve službenike i administraciju potrebne za normalno poslovanje Pomorskog gubernija.⁹ Gradnju je olakšavao i zakon donesen 1884. godine koji je poticao izgradnju većih kuća za činovnike te javnih i državnih zgrada a investitore je na dvadeset godina oslobađao plaćanja poreza. Iako su prvi nacrti plod riječkog inženjera Zambonija, krajnji je projekt pripao mađarskom stručnjaku Józsefu Hubertu. Radove je izvršavalo poduzeće Ambrosinija i Conighija pod nadzorom inženjera Schönfelda. Gradnja je započeta 1884. godine rušenjem postojećeg skladišta broj 1 čime je omogućeno da palača stoji gotovo uza sam rub gata.

Izgled građevine inspiriran je kasnorenesansnim palačama – kako prostornim određenjem tako i ukrasnim elementima (dovoljno prirodnog osvjetljenja osigurano je unutarnjim dvorištima, donji dijelovi fasade ističu se snažnijom rustikom a pri ukrašavanju se koriste klasični elementi). Palača je organizirana oko dvaju unutarnjih dvorišta koje dijeli monumentalno stubište. Na oba duža pročelja – sjeverno i južno – postavljeni su monumentalni ulazi; oba su reprezentativna budući da jedan je okrenut prometnom Trgu Źabica, a drugi moru s kojeg pristižu novi brodovi. Naglasak je stavljen u sredinu sjevernog i južnog pročelja – središnji su rizaliti blago izvučeni i sadrže većinu plastične dekoracije pročelja. Nad sjevernim i južnim ulazom stoje po četiri stupa između kojih se nalaze prozori uokvireni bogatim reljefima. Nad svime je stajala istaknuta atika sa satom. Prozori odražavaju unutarnju podjelu na katove te razinu njihove važnosti. U prizemlju su se nalazili lučki uredi i spremišta (polukružno završeni prozori bez dodatne dekoracije), dok je prvi kat (koji je zbilja tek mezanin) bio rezerviran kao prostor nautičke škole (jednostavni kvadratni prozori). Drugi je kat zamišljen kao *piano nobile* i na njemu su bili smješteni uredi Kraljevske pomorske uprave. Prozori ovoga kata uokvireni su edikulama s trokutastim zabatima.

⁹⁹ GLAVOČIĆ (bilj. 7), str. 200.

Danas, više od jednog stoljeća kasnije, izgled zgrade lučke uprave ponešto je izmijenjen nadogradnjom još jednog kata za potrebe smještaja mnogobrojnog osoblja riječkog poduzeća *Luka*. Pri tom su zahvatu odstranjene balustrade oko krovišta te obje atike sa satovima čime je zgrada izgubila dio svoje originalne dekoracije. Najnovija intervencija završena je upravo ove godine kao dio nastojanje da se Rijeka istakne kao grad dostojan titule Europske prijestolnice kulture – s fasade su uklonjene vanjske jedinice klima uređaja, obnovljena je oronula vanjština te je cijela zgrada obojena u žarko žutu boju¹⁰. Valja naglasiti kako je nadodani kat obojan u bijelo čime su originalni i nadograđeni dijelovi vizualno razdvojeni.

Slika 1: Obnovljena zgrada *Luke*

Slično, iako u većim gabaritima, građena je palača bivšeg Mirovinskog fonda. Podignuta je 1895. godine, a njezin je projektant bio Filibert Bazarig. Arhitekt po struci, Bazarig je u Rijeku doselio iz Trsta te se zaposlio u riječkom Tehničkom uredu. Radio je na obnovi zgrada na Trgu Riječke rezolucije, fasade crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije te Gradskog tornja¹¹. Dvadesetak godina prije gradnje palače Mirovinskog fonda, Bazarig je projektirao park Cecilinovo na Mlaki uz koji je ona bila smještena. Zdanje se uzdiže kao samostalna trokatnica na rubu parka. Kao i zgrada Luke, horizontalno je podijeljena vijencem koji odvaja visoke, polukružno završene prozore prizemlja i jednostavne kockaste prozore

¹⁰ Novi list (online izdanje); <https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/konacno-obnova-velebna-palaca-luke-jedna-od-najljepjih-rijeckih-zgrada-zasjat-ce-novim-sjajem/> (pristupljeno 23.8.2020.)

¹¹ GLAVOČIĆ, DAINA: Historicismizam historicizma u Rijeci – The Historicist Architecture of Rijeka u: Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti (Zagreb, 15.–17.XI. 2001.) (ur. Milan Pelc), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2004., str. 162.

prvog kata od edikulama ukrašenih prozora drugog i trećeg kata. Podjela je dodatno naglašena oblikovanjem fasade – dio ispod vijenca istaknut je snažnom rustikom koja je ublažena u gornjem dijelu.

S druge strane grada, na današnjem Jelačićevom trgu stoji zgrada koja je dokaz da se nisu samo podizale nove palače već da su se nadograđivale i one stare. Zgrada Mitnice podignuta je još početkom 19. stoljeća uza staru luku na Rječini za potrebe carinjenja robe. Dvapat je nadograđivana prije nego li joj je Giovanni Randich 1886. dao konačni izgled.¹² Originalnu jednokatnicu prvi je dao nadograditi barun Vranyczany, dodavši joj drugi kat, dok je treći prigradio inženjer Giovanni Heský 1872. godine. Kada je krajem 19. stoljeća zgrada postala glavna mađarska Carinarnica, novi, reprezentativni izgled postao je nužnost. Godine 1886.-1887. dr. Giovanni Randich izrađuje projekt obnove i nadogradnje Mitnice te zgrada dobiva izgled koji je zadržala do danas. Rješenje je iznova pronađeno u elementima neorenesanse. Kao i u prethodna dva slučaja građevina je horizontalno podijeljena vijencem po sredini; prizemlje i prvim katom dominira rustika koja je odsutna na drugom i trećem katu. Simetrija pročelja okrenutog Jelačićevom trgu naglašena je blago izvučenim središnjim rizalitom. Nad njime se nekada nalazio kameni reljef koji je vidljiv na starijim fotografijama a danas je odsutan. Prozori zadnjih dvaju katova uokvireni su izraženijom plastičnom obradom.

Jednaki su zahtjevi za reprezentativnošću postavljeni i pred zgradu Kraljevskog ugarskog Ministarstva financija. Iako je na Korzu već stajala kuća u kojoj se nalazila Financijska uprava, ona očito svojim izgledom nije pratila svoju važnost. Stara je zgrada stoga srušena te je na njenom mjestu 1887. godine niknula nova građevina koja je s pravom mogla nositi naziv poslovne palače. Iako je arhitekt nepoznat, zgrada je podignuta prema modelu koji je korišten diljem Ugarske – sličnost sa zgradama Mitnice i bivšeg Mirovinskog fonda nije teško primijetiti. Prizemlje je otvoreno visokim, polukružno završenim otvorima, a prozori katova zaključeni su polukružnim zabatima na prvom, trokutastim na drugom te ravnim na trećem katu. Cijela zgrada odaje dojam firentinske palače, sa svojim unutarnjim dvorištem, rustikalno obrađenim prizemljem i snažnom masivnošću. Zgrada je više puta pregrađivana iznutra iako joj je namjena ostala gotovo stalna te su se u njoj nalazili uredi pošte sve do početka 2018. godina kada se zgrada prenamijenila za potrebe trgovine *Zara*.

¹² GLAVOČIĆ (bilj. 7), str. 210.

Nakon obnove, koju je vodio arhitekt Saša Randić,¹³ zgrada Pošte izvana je zadržala svoj izgled, dok je unutrašnjost pretrpjela znatne promjene.

Slika 2: Zgrada bivšeg Kraljevskog ugarskog Ministarstva financija

Gradnja najznačajnije riječke historicističke palače, one guvernerove, povjerena je mađarskom arhitektu Alajosu Hauszmannu koji se već istaknuo projektiranjem brojnih zgrada u Budimpešti prije nego li je zadužen kao projektant Guvernerove palače u Rijeci. Palača Kurija i Palača ogledala, zatim zgrade Suda, Burze i Tehničkog muzeja te sam Kraljevski dvor u Budimpešti samo su neki od njegovih brojnih projekata. Iz toga je moguće zaključiti kako je izgradnja nove guvernerove palače predstavnicima mađarske vlasti bila doista bitna budući da je dizajniranje povjereno afirmiranom budimpeštanskom arhitektu. Cijelu je akciju izgradnje nove palače pokrenuo grof Ljudevit Batthyany koji je postavši guvernerom Rijeke zaključio kako stara palača ne zadovoljava sve potrebe namjesnika državne vlasti. Stara je palača srušena te je na njezinom mjestu podignuta palača Adria dok se je za gradnju nove palače otkupio posjed Peršić na obronku iznad centra grada. Građena od 1893. do 1897. u visokorenesansnom stilu, Guvernerova palača stoji kao dragulj riječkog historicizma nad gradom. Uklopljena u obronak brežuljka, palača se ističe svojim pročeljem obloženim u bijeli kamen. Otmjenosti pridonose stroge vertikalne i horizontalne linije te naglašena simetričnost. Sama fasada nema mnogo skulpturalnih ukrasa – vijenac odjeljuje katove bočnih krila dok je središnji rizalit dinamiziran dvoetažnim pilastrima. Nad središnjim dijelom također se ističe

¹³ Novi list (online izdanje); <https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/rekonstrukcija-bivse-zgrade-poste-na-korzu-radovi-do-listopada-otvorenje-robne-kuce-krajem-godine/> (pristupljeno 23.8.2020.)

atika s uokvirenim poljem koje danas stoji prazno a u kojem se nekada vjerojatno nalazio grb. Glavna je zgrada spojena s pomoćnim gospodarskim zgradama arkadnim galerijama.

Slika 3: Guvernerova palača

Hauszmann je pri projektiranju nove palače bio inspiriran Palladijevom i djelomično Sanmichelijevom arhitekturom¹⁴ no iako je ona zamišljena kao neorenesansna, Guvernerova palača nije organizirana oko unutarnjeg dvorišta kako je to često slučaj. Prostorije dvaju gornjih katova smještene oko veličanstvenog atrija presvođenog staklom – element koji je bio moguć zahvaljujući korištenju modernih čeličnih konstrukcija. Atrij je predstavljao centar političkog života Rijeke. Osobita je pozornost posvećena i *pianu nobileu*, njegovim bogato ukrašenim salonima i mramornoj dvorani.

Ugladenost ove historicističke palače oduvijek je privlačila vođe koji su se zatekli u Rijeci bili to mađarski guverneri, riječki, talijanski ili jugoslavenski političari. Iako je ovdje od polovice 20. stoljeća smješten prvo Narodni muzej a kasnije Povijesni i pomorski muzej Hrvatskog primorja, palača se i dan danas koristi za primanja što ih priređuju gradska i županijska uprava.

¹⁴ MATEJČIĆ (bilj. 8), str. 383.

3.4. Duh bečkog Ringa

Iako je Rijeka svoje uzore pretežito tražila u arhitekturi Mađarske i Budimpešte, neki su od utjecaja stigli izravno iz Beča. Projektanti mnogobrojnih kazališta diljem tadašnje Austro-ugarske – Fellner i Helmer – u Rijeci su osim Hrvatskog narodnog kazališta Ivana pl. Zajca ostavili još jednu zgradu dostojnu proučavanja. Ferdinand Fellner i Hermann Helmer iz svog su bečkog atelijera upravljali izgradnjom mnogih kazališta diljem tadašnje Austro-ugarske – uključujući kazališta u Beču, Budimpešti, Zagrebu i Rijeci. Prema njihovim je nacrtima izgrađeno pedesetak kazališta i većina je u upotrebi još i danas. Sva su kazališta veoma slična, građena u neorenesansnom stilu, pri ukrašavanju se koriste isti elementi a razlika se najčešće uočava u veličini kazališta (koja ovisi o veličini samoga grada u kojemu se ono nalazi) te u bogatstvu ukrasnih elemenata. Spomenuta kazališta odlikuju se naglašenim i natkrivenim ulazom iznad kojega se nalazi balkon. Uza zid balkona priljubljeni su stupovi koji podržavaju trokutasti zabat pridajući kazališnim zgradama element antičkih hramova. Vertikalna centralna os zaključena je kupolom nad gledališnim prostorom. Ipak, sličnost kazališta diljem Austro-ugarske nije toliko pokazatelj jedinstvenog utjecaja Beča koliko činjenica da je upravo jedan bečki atelijer imao gotovo monopol nad izgradnjom kazališnih zgrada.

Nasuprot kazališta podignuta je još jedna zgrada koje je bila plod bečkog atelijera. Danas poznatu kao Palazzo Modello, ovu je građevinu naručila Riječka štedionica 1883. godine i podizana je istovremeno kad i Općinsko kazalište. Raskošna, bogato ukrašena i visoka, palača Modello gotovo je ugrubljena između susjednih zgrada te se sa svojim dužim pročeljima koja gledaju na uske sporedne uličice doima predimenzionirano. Unatoč tome palača Modello, zajedno s kazalištem Ivana pl. Zajca, donosi duh bečkog Ringa u grad koji se razvijao kao mađarska luka. Reprezentativna pročelja okrenuta prometnim ulicama bogato su ukrašena plastikom – na sjevernom pročelju muške herme podržavaju tri balkona dok su nad polukružne završetke prozora južnog pročelja položene ležeće nimfe. Monumentalnosti ovomu pročelju okrenutom kazalištu dodatno pridonose i dvoetažni pilastri te dekorativne školjke s bistama.

Već je spomenuto kako Palazzo Modello svojim dimenzijama izlazi iz gabarita zadanih okolnim zgradama. Rijeka nije jedini grad pod utjecajem Beča, upravo naprotiv, gradovi u sjevernoj Hrvatskoj - Varaždin, Karlovac te osobito Zagreb – bili su pod mnogo snažnijim utjecajem Beča nego Rijeka koja je bila više orijentirana na Mađarsku i Budimpeštu.

Unatoč tome, moguće je usporediti stilske značajke Bečkog Ringa, zagrebačke Zelene potkove te riječkog Palazza Modella. U drugoj polovici 19. stoljeća Zagreb se počeo razvijati upravo kao i Rijeka te se javila potreba za prostornim uređenjem Donjeg grada. Zelena je potkova nastajala duži vremenski period no njezini su projektanti uvijek bili vođeni idejom stvaranja reprezentativnog poteza zgrada, trgova i perivoja. Međutim, želja za reprezentativnošću nije ugrozila sklad Zelene potkove i tkiva okolnog grada budući da su bečke mjere prilagođene zagrebačkim. Vratimo li se ponovo na riječku situaciju primjećujemo kako to nije slučaj pri gradnji palače Modello. Njegovo pročelje okrenuto Ulici Ivana Zajca razbija dugi niz zgrada te zadire dublje u ulicu – problem koji je riješen otvorenom lođom u prizemlju koja omogućuje nesmetan prolaz pješacima. Također je lako zamijetiti kako je Modello viši od zgrada koje ga okružuju. Palazzo Modello nije jedina zgrada pri čijem su projektiranju autori pretjerali u dimenzijama – želja za reprezentativnošću i monumentalnošću očita je i u nesrazmjeru Palače pravde s njezinom okolinom.

3.5. Riječki arhitekti

Unatoč brojnim mađarskim arhitektima i inženjerima koji su se brinuli da Rijeka dobije zgrade dostojne mađarske luke, neke od narudžbi dobili su i riječki arhitekti (odnosno oni koji su u Rijeci živjeli i radili, ako već rođenjem nisu bili Riječani).

Nakon što je Rijeka prugom preko Karlovca povezana s Mađarskom stvoreni su preduvjeti da se ona razvije i kao jedina mađarska luka. Time je Rijeka postala privlačna brodarskim društvima poput Adria i Ugarsko-hrvatskog parobrodskog društva. Palača Adria (ili Jadran) građena je za istoimeno mađarsko brodarsko društvo. Za potrebe izgradnje otkupljeno je zemljište oslobođeno rušenjem stare guvernerove palače u tadašnjem parku Elisabetta (danas Jadranski trg). Prve nacрте palače Adria izradio je budimpeštanski arhitekt Vilmos Freund, no čini se kako je projekt kasnije predan arhitektu Francescu Mattiassiju dok je građevinske radove vodio Giacomo Zammattio. Potpisi Mattiassija i Zammattija nalaze se na kasnijim nacrtima koji se razlikuju od Freundovih.¹⁵ Na prvotnom Freundovom nacrtu iz 1884. godine moguće je vidjeti neobarokne kupole i strmi, šatorasti krov koji je svakako bio prilagođeniji mađarskoj kontinentalnoj klimi nego primorskom mjestu poput Rijeke. Slične je krovove na historicističkim zgradama moguće pronaći u Zagrebu, Budimpeštu i Beču. Kupole koje su projektirali Mattiassi i Zammattio i koje su naposljetku sagrađene, oblije su i niže; po četiri manje kupole stoje na uglovima zgrade dok jedna veća kupola stoji nad središnjim

¹⁵ GLAVOČIĆ (bilj. 7), str. 232.

dijelom južnog pročelja okrenutog moru. Kao što je to bio slučaj i s zgradom lučke uprave, na palaču Adria nadograđen je još jedan kat, smješten među kupole čime su one vizualno izgubile na svojoj visini. Oba duža pročelja – sjeverno okrenuto trgu i južno okrenuto moru – bogato su ukrašena plastikom: muškim hermama nad glavnim ulazom i slobodnostojećim figurama koje je izradio talijanski kipar Sebastiano Bonomi¹⁶ te uobičajenim ukrasnim elementima koji su se jednostavno naručivali putem kataloga raznih proizvođača. Monumentalna kakva već jest, ova se građevina ogleda u vodi stvarajući veličanstven prizor za sve one koji pristižu s mora.

Slika 4: Palača Adria prije nadogradnja posljednjeg kata

Pretpostavlja se da je Mattiassi projektant i palače bivše Banke i štedionice za Primorje. Ipak, vlasnik banke i naručitelj nove zgrade za potrebe njenog poslovanja bio je Sušačanin Gjuro Ružić te izgradnja iza sebe nije imala mađarski kapital. Prvotni nacrt s neizvedenim projektom nosi njegov potpis pa je na toj osnovi kao i na usporedbi ove zgrade s njegovim ostalim djelima zaključeno kako je Mattiassi najvjerojatniji autor i ostvarenog projekta.¹⁷ Izvana, zgrada je zadržala mnoge dosad već spomenute elemente poput rustikom obrađenog donjeg dijela fasade, visokih polukružno zaključenih otvora u prizemlju te

¹⁶ GLAVOČIĆ (bilj. 7), str. 232.

¹⁷ GLAVOČIĆ (bilj. 7), str. 238.

unutarnjeg dvorišta. Unatoč tome, građena na prijelazu stoljeća u kasnohistoricističkom stilu ova građevina ima i elemente secesije – bogato razrađene željezne balkonske ograde i rukohvati stubišta te raznobojne staklene pregrade na balkonima. Još je jedna zgrada za potrebe bankarskih usluga izgrađena na Dolcu, svjedočeći o razvijenoj privredi na kraju 19. stoljeća. Poslovno-stambena palača Gradske štedionice rađena je prema nacrtima već spomenutog arhitekta Giacoma Zammattia te je slična ranije ostvarenom projektu istoga autora – palači Ploech. Izgrađena je na križanju dviju ulica pa je naglasak stavljen na njezin ugao. Svakako ovdje valja napomenuti kako se upravo nad tim uglom nalazi i neobarokna kupola bečkog tipa. Osim stranih autora koji sa sobom donose arhitektonske elemente tipične za Budimpeštu ili čak Beč, posljednja dva primjera dokaz su da i domaći arhitekti posežu za uzorima mađarske i austrijske arhitekture.

3.6. Secesijske palače

Novo stoljeća donijelo je sa sobom i novi umjetnički stil. Secesija se ubrzano širila donoseći nove elemente u arhitekturu i osvajajući područje primijenjenih umjetnosti. U Mađarskoj su se kao vodeći arhitekti novog stila istaknuli Lechner i njegovi sljedbenici, a njihov se utjecaj proširio sve do Rijeke. Na početku 20. stoljeća većina je palača potrebnih za državne službe već bila izgrađena i nema ih mnogo podignutih u stilu novoga stoljeća. Upravo naprotiv, mađarske su vlasti svoj kapital uložile u tek dva velika projekta – jedan za potrebe željeznica te drugi za sudsku vlast.

I dok je dio pruge od Rijeke do Karlovca izgrađen već 1873. godine, a novi je kolodvor prema nacrtima Ferencza Pfaffa podignut dvadesetak godina kasnije, poslovno-stambena zgrada za činovnike izgrađena je tek 1911. godine. Kao projektant izabran je mađarski arhitekt Sandor Mezey koji je nakon studija u Beču više godina putovao Europom.¹⁸ U svom se osobnom izričaju povodio za odlikama Lechnerovog narodnog stila što je vidljivo i na zgradi Željeznice.

Stojeći na trgu zgrada se ističe svojom masivnošću koju dodatno naglašavaju zatvorenost fasade te strmi krov. Dekoracija pročelja prilično je plitka – cijelu fasadu prekrivaju apstraktni geometrijski elementi inspirirani mađarskim narodnim vezom. Istaknuti su rizaliti blago izvučeni u prostor i zaključeni su ukrasnim zabatima valovitog završetka.

¹⁸ ROTIM-MALVIĆ, JASNA: Poslovno-stambena zgrada Mađarskih kraljevskih državnih željeznica u: Arhitektura secesije u Rijeci: Arhitektura i urbanizam početka 20. stoljeća, 1900. – 1925., Moderna galerija Rijeka, Rijeka, 2007., str. 270.

Slične je zabate upotrijebio i Lechner pri projektiranju Mađarskog geološkog instituta građenog desetak godina ranije. Veliku sličnost zgrade željeznice možemo primijetiti i sa Zgradom Doma Gutenberg koja se nalazi u Budimpešti. Građevina je dovršena 1906. godine prema projektu Józsefa i Lászla Vágóa. Obje zgrade odlikuju se strmim naglašenim krovovima te izraženom masivnošću. Pročelja su dinamizirana plitkim rizalitima koji naglasak stavljaju na središnju os. Navedeni primjeri uglavnom se odnose na preuzimanje dekorativnih elemenata no ono što doista upućuje na jačinu mađarskog utjecaja jest preuzimanje konstruktivnih elemenata poput oblika krova – dok su izrazito kosi krovovi pogodni za zimske uvjete kontinentalne klime, oni su nepotrebni u primorskom mjestu poput Rijeke gdje mala vjerojatnost da će snijeg zaprijetiti integritetu zgrade.

Slike 5 i 6: Zabati zgrade Mađarskih željeznica te zgrade Geološkog instituta u Budimpešti

Druga veličanstvena zgrada koja je nastala za potrebe državnih službi u vremenu secesije, ako već ne u potpunosti i u secesijskom stilu, je Sudbena palača. Smještena iznad starog grada i svojim ulaznim pročeljem okrenuta strmoj ulici, doima se prevelikom za taj položaj. Zaslužan za ovaj projekt je budimpeštanski arhitekt Győző Czigler koji je u Rijeci već projektirao zgrade dviju škola na Dolcu. Pri projektiranju Sudbene palače Czigler slijedi historicističke zahtjeve za reprezentativnošću i monumentalnošću; secesijski elementi vidljivi su tek u trodijelnim prozorima i ukrasnim elementima fasade među njima. Upravo ju monumentalnost izdvaja iz tkiva grada te palača stoji u snažnoj opreci prema manjim zgradama i strmim uličicama iz njezinog neposrednog okruženja.

Slika 7: Sudbena palača

4. Zaključak

Za Rijeku je posljednjih nekoliko desetljeća 19. stoljeća predstavljalo burno razdoblje naglog razvitka i urbanističkog rasta. Budući da je neslavnom *riječkom krpicom* potpala pod ugarsku upravu, njezin je razvoj bio potpomognut mađarskim kapitalom. Stoga ne čudi kako su većinu državnih palača projektirali mađarski arhitekti. Kao prevladavajući umjetnički stil, historicizam je imao slične odlike diljem Europe, no određene se varijacije razvijaju u različitim zemljama. Riječke poslovne palače najčešće su građene u neorenesansnom stilu budući da njegova reprezentativnost i monumentalnost najbolje ističu važnost državnih funkcija smještenih u njima. Također, neorenesansa je sa svojim klasičnim elementima bolje služila unifikaciji Austro-ugarske nego primjerice neogotika koja je smatrana njemačkim i češkim nacionalnim stilom¹⁹. Neorenesansne historicističke palače u Rijeci odlikuju se unutarnjim dvorištima, rustikalno obrađenim donjim dijelom fasade te lučno zaključenim otvorima u prizemlju. Palazzo Modello, koje je s druge strane građeno prema bečkim uzorima, bogatije je ukrašeno skulpturama. Sljedeća odlika koja povezuje palače je monumentalnost koja u nekim slučajevima prelazi u predimenzioniranost. Taj je problem najlakše uočiti kod Modella i Sudbene palače – obje su zgrade ugurane u gradsko tkivo te nadvisuju ulice koje ih okružuju. Osobit je mađarski utjecaj moguće učiti na zgradi Željeznice čiji su glavni ukras plitki reljefi inspirirani mađarskim narodnim vezom. Osim mađarskih i bečkih utjecaja, naposljetku valja spomenuti i one talijanske koji se očituju u detaljima Guvernerove i palače Financijske uprave.

Palače koje je mađarska vlast dala graditi za potrebe svojih državnih službi nisu samo vrijedan spomenik prošlog vremena – mnoge od njih su i dan danas u upotrebi, a nekolicina ih je obnovljena upravo u nekoliko zadnjih godina. Više od stoljeća nakon njihove izgradnje, u većini su historicističkih i secesijskih poslovnih palača smještene slične, ako već ne i iste, državne službe. U palači nekadašnjeg Pomorskog gubernija danas su smješteni uredi *Luke*, palača *Adria* građena za istoimeno brodarsko društvo danas udomljava *Jadroliniju*, glavna zgrada *Pošte* u Rijeci također je bila upravo palača građena za potrebe Financijske uprave i Pošte s telegrafom – kontinuitet koji je prekinut useljenjem trgovine *Zara* 20018. godine. Nadalje, Općinski sud u Rijeci smješten je u Sudbenoj palači, dok je Guvernerova palača pretvorena u muzej ali i dalje ugošćuje svečana događanja gradske i županijske uprave.

¹⁹ MAROEVIĆ (bilj. 1), str. 28.

Kako je već spomenuto, neke od palača su nedavno obnovljene, neke su kontinuirano održavane no nažalost ima i takvih čije su fasade prepuštene propadanju. Unatoč svim nadogradnjama i izmjenama koje su doživjele tijekom stoljeća svog postojanja, riječke historicističke i secesijske palače i dalje krasi lice grada svjedočeći o jednom od burnijih razdoblja u povijesti Rijeke.

5. Popis literature

Arhitektura historicizma u Rijeci: 1845. – 1900. Arhitektura i urbanizam, zbornik radova, Moderna galerija Rijeka – muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka, 2002.

Arhitektura secesije u Rijeci: Arhitektura i urbanizam početka 20. stoljeća, 1900. – 1925., Moderna galerija Rijeka, Rijeka, 2007.

GLAVOČIĆ, DAINA: Historicizam historicizma u Rijeci – The Historicist Architecture of Rijeka u: Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti (Zagreb, 15.–17.XI. 2001.) (ur. Milan Pelc), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2004., str. 161.–167.

GLAVOČIĆ, DAINA: Odjeci renesanse u arhitekturi historicizma Rijeke, Zbornik Dana Cvita Fiskovića II, Zagreb, 2008., str. 461–470.

Historicizam u Hrvatskoj: Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 17. 2. - 28. 5. 2000., katalog izložbe (ur. Vladimir Maleković), Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt, 2000.

MATEJČIĆ, RADMILA: Kako čitati grad: Rijeka jučer, danas, peto izdanje, Rijeka, Naklada Kvarner, 2013.

Secesija u Hrvatskoj: Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 15. 12. 2003. - 31. 3. 2004., katalog izložbe (ur. Anđelka Galić), Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt, 2003.

6. Popis internetskih izvora

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25760>

Novi list (web izdanje):

<https://www.novilist.hr/rijeka-regija/rijeka/konacno-obnova-velebna-palaca-luke-jedna-od-najljepsih-rijeckih-zgrada-zasjat-ce-novim-sjajem/>

<https://www.novilist.hr/rijeka-regija/rijeka/rekonstrukcija-bivse-zgrade-poste-na-korzu-radovi-do-listopada-otvorenje-robne-kuce-krajem-godine/>

7. Popis slikovnih priloga

Slika 1: Bivša palača Kraljevskog ugarskog pomorskog gubernija, arh. J. Hubert, 1883.-1885.
(vlastita fotografija)

Slika 2: Bivše palača Kraljevskog ugarskog ministarstva financija, arh. nepoznat, 1887.
(vlastita fotografija)

Slika 3: Guvernerova palača, A. Hauszmann, 1892.-1897.

<https://tehnika.lzmk.hr/pomorski-i-povijesni-muzej-hrvatskog-primorja-rijeka/> (preuzeto 26.8.2020.)

Slika 4: Palača Adria, V. Freund, F. Mattiassi, G. Zammatio, 1894.-1897.

<http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?t=2619> (preuzeto 26.8.2020.)

Slika 5: Poslovno-stambena zgrada Mađarskih kraljevskih državnih željeznica (detalj), S. Mezey, 1911.

<https://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=242&t=2480> (preuzeto 28.8.2020.)

Slika 6: Zgrada Geološkog instituta u Budimpešti, O. Lechner, 1896.-1899.

https://hr.wikipedia.org/wiki/%C3%96d%C3%B6n_Lechner#/media/Datoteka:Foldtani-Intezet-P8230174.jpg (preuzeto 28.8.2020.)

Slika 7: Sudbena palača, G. Czigler, 1904.-1906. <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?t=2619>